

**ЗА АВТОРСТВОТО НА ИВАН ЕВСТРАТИЕВ ГЕШОВ
В АРХИВИТЕ НА РЕГИОНАЛНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ –
ПЛОВДИВ**

Мариана Куршумова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**IVAN EVSTRATIEV GESHOV IN THE ARCHIVES OF THE
REGIONAL HISTORICAL MUSEUM IN PLOVDIV**

Mariana Kurshumova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of the research are a series of hand written notes from the archive of the bank-trade house “Bratia Iv. Geshovi“ which is found in The Regional Museum of History in Plovdiv. The language parameters are being translated from different levels which prove the ownership of Ivan Evstratiev Geshov one of the founding members of the young bulgarian intellectual of renaissance Plovdiv.

Key words: Ivan Evstratiev Geshov, Plovdiv’s language model, Bulgarian renaissance, intellectual community

При работата ми върху езиковата практика на Иван Ев. Гешов¹ в търсенето на други текстове, представящи различни страни на книжовната комуникация, в която той участва, попаднах на информация за съществуването на голям архив на търговско-банкерската къща „Братя Ив. Гешови“ в Регионалния исторически музей в Пловдив (Попов, Танкова 1994: 13). Съдържащите се в него над 3000 докумен-

¹ Първата ми среща с личността на Ив. Ев. Гешов бе чрез неговите *Изложения* (отчети) като председател на Пловдивското читалище за 1873, 1874 г., както и чрез няколкото негови публикации в българския периодичен печат от 60-те – 70-те години на XIX в., всички те недвусмислено го представят като активен носител и разпространител на езиковия модел на Пловдивската книжовноезикова школа (вж. Куршумова 2012).

та разкриват не само дейността на търговската къща, но и историята на голямата фамилия Гешови. Разбрах, че този огромен архивен фонд не съдържа документи, писани от Ив. Ев. Гешов, което се доказваше от факта, че липсваше какъвто и да е текст, подписан от него. От историческите факти за Ив. Ев. Гешов знаех, че от 1869 г. той започва да помага на баща си, Евстрати Ив. Гешов, в кантората им в Манчестър, като е натоварен да води цялата ѝ кореспонденция с къщата в Пловдив и с цариградския клон (Стателова 1994: 14). Така стигнах до поредица писма, писани в Манчестър през 1869 г. и адресирани до Цариград. Всички те носеха подписа на Ев. Гешов, но и с просто око бе видно, че са дело на двама автори. Можеше ли Ив. Ев. Гешов да е авторът на част от тези текстове? Според своите графични особености те лесно се разделяха на две групи:

А. Писма, подписани от Ев. Гешов с предполагаемо негово авторство – 6 броя (ф. 07; а.е. 7731, 7732, 7733, 7735, 7736, 7743).

Б. Писма, подписани от Ев. Гешов, но съдържащи текст с различни графически и езикови черти, водещи към предполагаем автор Ив. Ев. Гешов – 80 броя, в 26 от които има втори текст, идентичен с писмата от първа група (ф. 07; а.е. 7728 – 7748, без посочените в А.; а.е. 5473 – 5531).

Поради естеството на текстовете – преди всичко делова кореспонденция (а не търговски или финансови документи), потърсих факти от биографията на двамата възможни автори, които факти коректно да опишат съществуващите компоненти на езиковата ситуация, в която баща и син са поставени, с цел да се изгради информативна карта за всеки от тях, която да ги представя като носители на българския книжовен език през 60-те години на XIX в.

Информацията за бащата, Евстрати Гешов, не е много и най-ценните сведения за това, което търсех, дава синът му, Ив. Ев. Гешов, в своите мемоари (Гешов 1916). Роден през 1805 г. в Карлово; син на известния карловски първенец Иван Гешов, който (по думите на Ив. Ев. Гешов) милее за образованието на децата и поради това вика в Карлово различни учители, между които и Райно Попович, при когото учат по-малките му синове Димитър и Стефан. Ев. Гешов и брат му Христо² получават своето начално образование при извикания от ба-

² В спомените на Ив. Ев. Гешов намираме интересен факт за това, че Христо Гешов е бил писар за три-четири години при известния търговец от Калофер Христо Хината (Гешов 1916: 7), което не само потвърждава съществуваща практика и в търговските среди през Възраждането да се използва писар, но говори и за

ща им учител – Анастас Владос от Велес. Ето как оценява образованието на баща си Ив. Ев. Гешов: „Колкото до баща ми, малкото, което той бе научил от учителя Владос в Карлово, не бе от естество да му даде възможност да продължи самообразованието си, да се самоусъвършенства“ (Гешов 1916: 30). Бъдещето на Ев. Гешов е свързано с търговията, като започва през 1828 г. от Пловдив, преминава през клона на търговската къща във Виена през 1835 г., продължава с основаването на поредното разклонение в Манчестър през 1865 г., където той заминава с цялото си семейство (нека да подчертая, че през 1869 г. е вече на 64 години) и остава там до 1872 г. Всички исторически източници доказват, че фирмата „Братя Ив. Гешови“ от Пловдив има разностранна търговско-банкерска дейност, което е документирано в многобройните архивни материали, писани на български или гръцки език (за историко-икономическите параметри на търговско-банкерската къща „Братя Ив. Гешови“ виж Примов 1981).

Биографичните сведения³ за Ив. Ев. Гешов посочват, че е роден през 1849 г. в Пловдив в семейство, което (по думите на самия Ив. Ев. Гешов) цени образованието и вижда ползата от него за своите синове и дъщери (Гешов 1916: 30). Поради важността на гръцкия език за занятието на фамилията – търговията, през 1856 г. Ив. Ев. Гешов е записан в гръцкото училище, но много скоро е преместен от баща си в класното българско училище „Св. св. Кирил и Методий“, вече утвърдена българска просветна институция⁴. След осем години в него (през първоначалното и класното училище), преминал учебната програма на Йоаким Груев, включваща знания по разнообразни предмети, той излиза, както сам казва, подготвен за висше образование. Получава знание преди всичко по български език, което го определя като активен носител на езиковия модел на Пловдивската книжовноезикова

подготвеността на Хр. Гешов за подобна дейност. Това ни кара да мислим, че и Ев. Гешов е притежавал такива познания.

³ Неговата дейност и живот са изследвани всестранно, непредубедено, без да се повтарят неверни характеристики и наслоени предубеждения, в книгата на Елена Стателова (виж Стателова 1994).

⁴ Братя Гешови се ангажират активно, заедно с най-видните представители на българското общество в Пловдив, с неговото поддържане и организиране. Участват в училищното настоятелство през 1858 – 1859 г., през 1862 г. държат касата на училището, техните имена са сред дарителите, всички синове на голямата фамилия Гешови без един, т.е. 10 души, получават своето образование в това училище.

школа⁵. Изучава гръцки, турски, френски. Чете френски вестници и многобройните и достъпни гръцки книги⁶ благодарение на гръцките книжарници в Пловдив (Гешов 1916: 11). Подтикнат от желанието си да учи още, той посещава американското протестантско училище, където изучава английски език. Всичкото това знание е в съчетание с едно непрекъснато самоусъвършенстване. Ето какво пише той в спомените за този период от живота си: „Обичах да пиша и скоро такава репутация за писане си бях създам, че по-стари от мене моята помощ диреха, когато станеше дума да се съчини нещо по-сериозно“ (Гешов 1916: 27). От 1866 г. продължава образованието си в Манчестър в „Оуенс колидж“, тогава филиал на Лондонския университет, известен по-късно като „Виктория Юнивърсити“, където през 1869 г. завършва финанси и политически науки. По време на следването си записва курсове по латински, немски, английски език и литература, в които е първенец (Гешов 1916: 32). Успоредно с лекциите си продължава да чете, като член на манчестърския литературен клуб чете всичко – вестници, списания, книги. Посещава заседанията на дискуссионното дружество в колежа. След всичко това, като продължава да се самообразова, през 1869 г. (вече на 20 години) той започва да помага на баща си в кантората му.

Какви са лингвистичните параметри на изследваните текстове?

I. В първата група, както и в текстовете от втората с предполагаем автор Ев. Гешов могат да се открият следните компоненти:

- Графични особености – използва се азбучен състав от 29 букви (поради изключително трудния за разчитане почерк не може убедително да се докаже употребата на буква ъ). Макар да употребява и буквите *ѡ, і, ѡ, ѡ*, то включването им е на ниво дума, а не като редовно употребяван графичен знак. Така въпреки условията, съществуващи и в други думи, за употребата на тези букви резултатите показват следното: *ѡ* се

⁵ В периода на неговото обучение излизат двете издания на граматиката на Й. Груев – през 1858 и 1862 г., чрез които му е преподаван български език.

⁶ Сведения за владеене на руския език получаваме от спомените на Ив. Ев. Гешов, в които той посочва за ученическите си години, че руски книги трудно се намират, докато за времето след завръщането си от Манчестър в Пловдив подчертава, че чете основно руски книги. Това ни кара да предположим, че в изследвания период руският език не е сред добре познатите за него. Косвено това впечатление се подкрепя от разказа му за срещата в Одрин с Константин Н. Леонтиев, заместник на руския консул, с когото той разговаря на френски и английски, без да споменава руския език (Гешов 1916: 27).

среща само в примерите *въстникъ, смѣтка, чѣловѣкъ*; *ѡ* – в думите *скѣпи, дошѣлъ, да бидѣ, тѣржище*; *і* – в думата *юлія*; *ы* – единствено в думата *въстнициы*. Редовно се употребява само краесловен *ѣ*, който е налице и в примери като *днесъ, вашѣ*. Често се срещат фонетични думи като графическа цялост, които включват задпоставени кратки местоименни форми, форми на глагола *сѣм*, частици: *да продавали чѣловѣкъ или не, колкуса продава, настоящотомы, щевы кажа, каквотое, незнамѣ*.

• Фонетични черти – редовни са примерите с отразена редукция на широките гласни, което засяга най-вече гласна [о]: *колкоту, негу, ну* (предлог по), *какту, гу* (местоимение го), *новоту житу*. Поради огромната близост при изписването на буквите *е* и *и* не може със сигурност да се твърди за отразена редукция на гласна [е]. Липсват примери за употреба на буквата *ѣ* за означаване на гласната [ѣ]. Отразена е обаче вокализацията на *ѣ* в [о] и на *ь* в [е]: *возкачува, сосѣ, возспрели, перва*. Редовно е включен прегласеният изговор на [я]: *се надеваха, требува, следующето, забележихѣ, цена, надея*.

• Морфологични черти – имената се членуват с *-та* за ж.р., *-то* за ср. р., *-те* за мн.ч. Единствените примери за определени форми за м.р. ед.ч. са: *въ градави, не ми стига уматѣ*. Бъдеще време се образува чрез частица *ще* + *сег. вр.* Частицата *по* за степенуване на прилагателни и при наречия изписва разделно: *по малка, по добре*.

• Синтактични черти – пунктуационно отделените изреченски единици невинаги представляват смислово единен речеви отрязък. В тях често е налице ненужно повторение на някоя дума или изпускане на друга, която е важна за логическата завършеност и яснота. Простото изречение е с елементарна структура, липсват обособени части. Словоредът на енклитиките отразява наложилото се през този етап положение като трайна особеност, която съвпада със съвременната им позиция. Присъствието на вметнати изрази открихме единствено в примера *каквотови казахѣ*. В структурата на сложното изречение съюзните връзки най-често са с народен характер (*и, та, додекѣ, ами, кату, щу*), срещат се и книжовните, характерни и за говоримата реч *но, понеже*. Честа е употребата на *защо* в ролята на подчинителните съюзи *защото, че*, което отразява диалектна и говорима особеност (Грамматика 1983: 375). Задпоставеното подчинено определително изречение е въведено чрез *щу* (що) и се среща единично като тип структура в сложното изречение. Често употребявана съюзна връзка *като* е при изречения с недиференцирана семантика, която обединява въз-

можните значения за време, начин и причина. Установеността на условните изречения като компонент на сложното съставно изречение личи и в анализирания текстове. Употребяват се съюзите *ако, ако да*. Ето и един показателен пример за нивото на синтактична нормализация⁷: *Кога се возкачува стоката въ градави лесносе продава евтина-та стока ами кога слиза какво требува дасе прави да продавали чяловякъ или не. Мойтуе мнение зацо и тога(и)ва требува да продава зацо колкоту позапредъ продавашъ сосъ по малка загуба се(и) избивашъ.*

• Лексикални черти – текстовете доказват редовната употреба на думи и изрази, които са част от оформящата се специална лексика, свързана с търговските отношения⁸, в която сфера на икономическия живот фамилия Гешови е включена вече над 30 години. Братя Ив. Гешови са посочени в списъка на спомоществателите на учебника „Диплография или как се държат търговски книги“ от Стоян и Христо Караминкови, издаден в Цариград през 1850 г. Не е трудно да се проследят цели конструкции, свързани с различните компоненти в дадените примерни писма; да се намерят модели на изразяване, редовно присъстващи в тях, в които лексикални и морфологични облици са се превърнали в езикови формули: *тогожи; истото; сосъ настоящотоми се уграничавамъ да ви ява; следующото описание*. Присъствието на турски заемки е свързано основно с трайно настанилите се и общоупотребими през възрожденската епоха наименования на стоки, обект на търговските контакти.

II. Втората група текстове с предполагаем автор Ив. Ев. Гешов съдържат целия нормативен комплекс на Пловдивската школа. Ето някои от основните езикови характеристики:

⁷ Забелязва се различие по отношение на синтактичната структура в текстовете, които са изцяло написани от Ев. Гешов, и тези, които са втори текст в писмото. Самостоятелните съдържат повече характеристики на книжовна обработеност, факт, който е свързан с издадените дотогава различни учебни помагала за този тип дейност.

⁸ Още от 1835 г. в учебника „Славяноболгарское детеводство“ на Ем. Васкидович и Неофит Бозвели са включени образци за писане на търговски писма, които по думите на авторите са превод от гръцки. Тази практика продължават и други учебници, като през 1850 г. Стоян и Христо Караминкови издават „Диплография или как се държат търговски книги“ (повече за възрожденските учебници за търговски знания виж Запрянова 1994).

• Графични черти – използва се азбука от 34 букви (в сравнение с предписаната от Й. Груев липсва *ю*). Употребяват се синонимни букви за [ъ] и [и], съответно *ѡ, ѡ, Ѣ, Ъ* и *и, ы, і*, според етимологичните основания, посочени в Груевата граматика, например: *дадохѡ, за загубѡ-тѡ, порѡчяхъ, станѡхѡ, тѡѡ, връзъ, памукъ-тъ, пріяхъ, пръвий-тъ, четьре, ные ся задръжяхмы* (1⁹); *пѡтъ, стокѡ, могѡтъ, връзахѡ, ные, книжки, пытаніе-то* (27); *недостѡпно, останѡхѡ, съгласіе, такыва* (37); *онѡѡ, скѡпи, поискахѡ, нейны-ты, вліяніе, тръговцы* (35); *връху, начнѡло, топъ-тъ, земѡтъ, сѡ останѡлы, разны-ты стоки, спираніе, имамы, можяхмы* (57).

На мястото на старобългарската **ѡ** се пише **я**: *врямя-то* (1); *извънрядно* (27); *имя* (37); *мѡсяць* (35); *спорядъ, пѡтъкъ* (57). С буква **я** се пишат редовно и всички енклитични местоимения: *ся продаде* (1); *да мя тегли* (27); *ся е искалило* (37); *ся изважда* (35); *ся основава* (57).

След **ж, ч, ш** винаги се пише **я, ю, ѡ**: *порѡчяхъ, чюли* (1); *чюжды, чѡсто* (27); *лъжѡ, не можѡ, въздръжѡно, чѡкѡтъ* (37); *истекшиѡго, чюдно-то* (35); *забѡлѡжѡѡ, дръжѡтъ* (57).

Буквата **ѡ** се пише на етимологичното ѝ място и в членната морфема **-тѡ, -тѡхъ** на числителните имена: *450-тѡхъ, бѡхъ, нѡмамъ, прѡзъ* (1); *вѡтрѡ, добрѡ, трѡбува* (27); *посрѡщамъ, чѡловѡкъ-тъ, злѡ, трѡ-тѡ* (37); *14-тѡ, двѡ-тѡ, цѡны* (35); *бѡше, извѡстіѡ, бѡленіе-то* (57).

Представките **из-, раз-, въз-** се пишат със **с**, а представката **без-** остава непроменена: *истѡлкувамъ, испрѡво, обезцѡтихъ, въскачваніе* (1); *испратѡте* (27); *искачило* (37); *испродаде, испослѡ* (35); *донесе, расписѡ, исклученіе* (57).

Много рядко някои прилагателни се пишат с двойни съгласни **-нн-**: *почтенны-ты, второстепенны-ты* (27).

Членната морфема винаги се изписва полуслято (виж предходните примери), което е налице и при изписването на компонента **-то**

⁹ Цифрата тук и нататък посочва номера на писмото според хронологията на тяхната датировка.

за относителните местоимения и местоименните наречия: *кои-то*, *зачто-то* (1); *кога-то*, *коя-то*, *колко-то* (27); *кое-то* (35).

Полуслято се пишат и частиците **по-**, **най-** за степенуване при прилагателните и наречията, като частицата **по-** винаги е с отбелязано ударение, каквото е и правилото в Груевата граматика (Груев 1858: 125): *най-дребный-тъ*, *пó-нагоря* (37); *пó-добрѣ* (57).

- Фонетични особености – отразен [ъ] **изговор** в корена на думите на етимологично място; в окончанията за 1 л. ед.ч. и 3 л. мн. ч. сег. вр. при глаголи от I и II спр.; в окончанието за 3 л. мн. ч. при глаголи от мин. св. и мин. несв. вр.; в глаголите със суфикс **-на**, както и в производните им нелични глаголни форми; в определителния член за м. р. ед. ч. при съществителните имена (виж примерите при графичните особености).

Отразена е неподвижността на еровата гласна в групите **ръ/лъ** между съгласни: *връзахъ*, *хвъркнѣлы*, *пó-пръвѣтъ* (1); *трѣговченца* (27); *дрѣти* (35); *врѣху*, *дрѣжятъ* (57). Паралелно с тези примери се срещат такива, при които е налице препозиция на еровата гласна: *Българи* (27); *първи*, *завърнѣтъ*, *въздържятъ* (37); *подтвърдѣ* (57).

Присъства постоянен **я** застъпник в миналата несвършена глаголна основа, което е заложено като норма за глаголите от I и II спр. в граматиката на Й. Груев: *пріяхъ*, *можяше* (1); *видяхъ*, *знаяхъ*, *не можяхъ* (35); *можяхѣ*, *видяхѣ*, *не можяхмы* (57).

Преглас **о:е**, отразен в окончанието **-е** на кратките форми за ср. р. при прилагателните имена, който в граматиката на Груев е обвързан с избора на окончание за пълната форма, съответно **-ій**: *сегашне-то*, *тукашне-то*, *сѣще-то* (57).

Мекостта на съгласните пред глаголните окончания за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. сег.вр. при глаголи от II и някои от I спр. е представена с характерната непоследователност в кодифицираното правило на Пловдивската школа: *пратѣ*, *купѣ* (1); *латѣ*, *направѣ*, *мислѣ*, *турятъ* (27); *правятъ*, *вносятъ* (37); *помислятъ*, *не мислѣ* (35); *намерятъ* *въспрятъ* (57). Регламентираният изговор на мека съгласна при съществителни имена от м.р. ед. ч. в тяхната членувана форма откриваме в примера *на день-тъ* (57).

- Морфологични особености – в изследваните текстове могат да се открият всички нормативни положения от модела на Пловдивската школа, свързани с различен тип морфологични форми.

Членните морфеме за имената в ж.р. ед.ч., завършващи на гласна, са **-та/-тѧ** според позицията им в именителен или косвен падеж: *мѧдѧ-та, за загубѧ-тѧ* (1); *нишка-та, прежда-та, въ фабриѧ-тѧ* (27); *за тѧѧ продажбѧ* (37); *на сгоднѧ цѧнѧ* (35); *стокѧ, прѧминѧлѧ-тѧ сѧдмицѧ* (57).

Съществителните имена от м.р. ед.ч. се членуват с **-тъ** (след основната форма на името). За тази група имена в граматиката си Й. Груев посочва съществуването на окончание за В.п. **-а/-я** (в зависимост от етимологичната твърдост или мекост на предходната съгласна), което се използва, „когато ся говори за прѧдмѧта опрѧделено и извѧстно“ (Груев 1858: 15). Подобно препокриване между семантиката на определителния член и формата с падежно окончание обяснява употребата на **-а/-я** в конструкции, изискващи определеност в именната група: *памукѧ-тъ* (1); *относително до срока на..., съ параслува* (27); *топѧ-тъ, по конца на...*(37); *донесе расписа, въ града Ви, на день-тъ* (35).

Прилагателните имена за м.р. ед.ч. имат членувани форми на **-ийт**¹⁰. Както неведнѧж е посочвано, основание за подобна употреба може да се търси в нейната популярност в цариградския периодичен печат, който е добре познат за българската интелигенция. Доказателство за това намираме в писмото от 9/21 септември 1869 г., в което Ев. Гешов пише, че не са получили поредния брой на в. „Македония“ и той от английската преса е разбрал, че е спрял за три дни.

Съобразно с познатите правописни предписания членната морфема има графични варианти **-ый-тъ; -ій-тъ**. Ето и примери: *отвѧдний-тъ начинѧ, сѧщый-тъ* (1); *самый-тъ фабриѧнтинѧ, Вашій-тъ* (27); *днешний-тъ* (37); *слѧдующый-тъ* (35); *суровый-тъ* (57).

Членната морфема за мн. ч. при имената от ж. и ср. р. е **-ти** (графично **-ты**), като при многосрични съществителни от м. р. и по-

¹⁰ В чисто теоретичен план подобна форма не се изключва и от Й. Груев, макар самият той да не дава подобен пример и в граматиката си никъде да не я употребява. В отделна бележка посочва, че когато говорим „определено“, „*може*“ да се употреби пълното окончание на прилагателното за м.р. ед.ч. и добавя: „Оттова *можѧ-ще* и да ся не турѧ членѧ при прилагателны мѧжскый родѧ въ Ед. число“ (курсивът мой) (Груев 1865: 122), т.е. възможни са форми и с определителен член.

ясняващите ги прилагателни, местоимения и числителни имена е с графично разграничение според падежната им позиция (именителен и косвен падеж) – съответно **-ти/-ты**; *отъ горни-ты агетны, на същиты цъны* (1); *на простодушни-ты Българи, съ почтенны-ты ни съревнователи* (27); *силни-ти, на фабриканты-ты* (35); *спорядъ настоящи-ты знакове* (57).

Бройната форма при съществителните от м. р. за нелица редовно се употребява с окончания **-а/-я**. В своята граматика Й. Груев посочва тези форми, без да ги определя терминологично, като ги представя описателно по същия начин, каквото е и съвременното правило. Той обаче обяснява окончанията **-а/-я** като окончания за вин. п. (Груев 1858: 97). Ето някои употреби: *четыре вида* (1); *два-та...хамура, два-три деня* (37).

Формите за бъдеще време се образуват с глагола **щѣ** само в някои писма: *щѣ...пратѣ* (1). В повечето текстове се употребява частица **ще**: *ще направи* (1); *ще турятъ, ще...пріемѣ* (27); *ще завърѣ* (37); *ще помислятъ, ще ся въздържатъ, ще последуватъ* (35).

Отрицателните форми за бъдеще време се срещат както с участието на **няма**, така и с частица **не**: *не ще да мя огръе* (27); *няма да...забължѣ, не ще да ся възпрятъ* (57).

Личи умението на автора да си служи със семантично и формално по-сложните глаголни форми, каквито са съвременните форми за бъдеще в миналото: *щяхъ да намърѣ* (37); *щяхѣ да искать, щяхѣ да бждѣтъ* (57). Употребена е и форма за бъдеще неопределено (според Груевата терминология): *испълни-щѣ* (37).

Съкратен инфинитив намираме и след глагола **мога**, но много по-честа в такава позиция е **да**-конструкцията: *могѣ да проумѣѣ, не могѣ Ви дѣ, могѣ да направѣ* (27); *не можя да...пръдаде* (37); *не можяхмы да имамы* (57).

Умело се използват и преизказните глаголни форми, когато се препредава чуждо изказване: *...казвахте че сте были зели; челоуакъ-тъ...казвалъ; кой-то му подмѣтнѣлъ; не были тѣ продали; лѣжя было* (37).

В съответствие с масовата практика за епохата отглаголните съществителни се образуват само с наставка **-ние**: *придаване-то* (1); *питание-то* (27); *желание-то, положение* (37); *купуване-то, спадание-то, поотслабване* (35); *бялене-то* (57).

• Синтактични черти – в граматиката на Й. Груев синтактичното описание за първи път заема значително място: в първото издание то е 26 страници, а във второто е добавена нова глава с още 4 страници. Една голяма част от тях представляват групи от практически правила, свързани със синтактичните особености на писмения текст. Логично е да предположим, че и в обучението по български език тази тема е заемала важно място. Като ученик на Й. Груев Ив. Ев. Гешов е имал положена стабилна основа, върху която да надгражда в своята писмена изява на български език. За това допринасят както любовта му към писаното слово, така и постоянното му самоусъвършенстване. В това отношение неговите писма ясно се отграничават със своята последователност, единство и постигнато развитие във времето, което недвусмислено говори за езикова компетентност, надскачаща следването на текстове образци, с каквито е разполагал Ев. Гешов.

Много показателен пример в това отношение е присъствието на съюзна връзка от типа **който** при задпоставените подчинени определителни изречения. В писмата на Ев. Гешов, когато те са цялостен негов текст, относителни местоимения в такава позиция се откриват, както се вижда от приведените по-горе примери, те са и с отразена редукция **о:у**, но само в части, които бихме нарекли образци или шаблони, каквито са началото на писмото, изречения, описващи конкретна търговска дейност, т.е. речеви компоненти, за които са посочени текстове образци. Справката ни с „Диплографията“ на Ст. и Хр. Караминкови доказва източника на такъв тип изреченска структура. В останалата част от писмата на Ев. Гешов въпреки съществуващи еднотипни условия не намираме такова съюзно решение. Докато в писмата, писани от Ив. Ев. Гешов, този съюзен модел е редовно и устойчиво използван.

Особеностите на простото изречение в изследваната група писма имат следните прояви:

1. Разгърнатост и раздвиженост на изреченските части, които са разширени чрез многобройни пояснения.

2. Редовна употреба на **обособени части и вметнати конструкции**. При тяхното графично оформяне се използва пунктуационно решение, за което намираме опора в Груевата граматика – освен ог-

раждащи запетаи се употребяват тирета и скоби. Макар текстовете на писмата да представят деловата кореспонденция на кантората, те предлагат възможност за едно по-лично общуване, което е реализирано много често чрез посочените изреченски конструкции.

3. Реализираните **словоредни особености** отразяват актуалните процеси на стандартизация. Не е случаен фактът, че в Груевата граматика е отделено значително внимание на закономерностите при употребата на **кратките форми на личните и възвратните местоимения**, като регламентирани правила отговарят на съвременното им състояние. Ето и някои примери: *Вы мя насърдчявате (57); което ми донесе расписа (57)*.

Могат да се посочат интересни примери, отразяващи словоредните комбинации на **наречието**. На неговата контактна позиция с глагола или прилагателното име е обърнато специално внимание в граматиката (Груев 1865: 120, т. 270). Съвсем логични са и намерените съответствия в текста: *новини-ты отъ наше-то тържище тука, наши-ти тука търговци (57)*.

Атрибутивните словосъчетания намираме в препозитивни групи, но се срещат и с постпозиционна реализация. За такава употреба в граматиката на Й. Груев е посочено като достатъчно условие прилагателното да има следващо свое „допълнение“ (Груев 1862: 269). Подобна употреба е налице в следния пример: *цѣны-ты текущи въ тържище-то Ви (35)*.

В писмата намираме следните особености на сложното изречение:

1. Сложното съчинено изречение е представено с обогатена съюзна система. Наред с устойчивото положение на типичните за говоримия език съюзи (**я – я, ами, та, ли – или, па**) се употребяват съюзи с книжен характер (**но, обаче, не само – но и**).

2. Сложното съставно и сложното смесено изречение са основният и редовен начин за оформянето на текстовете. Макар често по обем те да са значително нараснали, то яснотата им е ненакърнена, организацията на отделните им компоненти е подчинена на информативната и експресивната цел на текста.

Синтактичният строй на текстовете споделя характерни за говоримия език особености като употреба на съюз **каквото** в значение на **както**: *имахмы сѣщи-ты цѣны каквото и въ вторникъ (37)*.

Паралелната употреба на съюзите **който** и **что** е обусловена от желанието на автора за избягване на повторение и еднотипно съюзно свързване в близки позиции, като по този начин се постига раздвиже-

на изреченска структура: *посрѣщамъ братско-то Ви..., кое-то ми донесе расписа на разны-ты стоки что сте испратилы* (57).

Любим синтактичен похват са **периодите**, които като вид повисша синтактична организация доказват езикова практика, характеризираща се с обработеност и богатство.

Извън изреченските структури (в началото или края на писмото, при определени формулировки за търговски дейности), които определихме като образци, шаблони поради предписването им от съществуващи примерни текстове на търговски писма, редовно и уместно се използват синтактични структури със заключителен и пояснителен характер. Използват се съюзни връзки като: **следствие, прочее, и така, нито пък, сиреч**: *И така днесъ ми ся прѣдадохъ...*(37).

При изграждането на сложното съставно изречение прави впечатление разнообразието на съюзните връзки за отделните видове подчинени изречения. Усложнената синтактична организация често е осъществена чрез използването на съподчинени изречения, многобройни са примерите на подчинени изречения, при които в непосредствено съседство се оказват две подчинителни съюзни връзки. Наблюдението ни върху текстове на Ив. Ев. Гешов потвърждава честата употреба на подобен похват.

Привеждаме по-голям откъс, който демонстрира посочените особености: *Извънрядно-то бездѣліе кое-то владѣе тука, и следователно-то спираніе на много фабрики отъ работѣ, голѣмото количество памукъ въ Ливерпулъ (460,000 балы тѣсъ годинь, насрѣщѣ 452000 лани такова врѣмя); добры-ты извѣстіѣ за памучны-ты беридбы по всы-ты страны, нѣ най-паче въ Америкѣ, гдѣ то прѣминѣлѣ – тѣ седмицѣ само стигнѣхѣ 26,000 балы новѣ памукъ – всичкы-ты тѣя обстоятелства способствувать да карать на долу цѣны-ты на памукъ-тѣ* (57).

• Лексикални черти – текстовете недвусмислено потвърждават оформянето на **специализиран пласт терминологична лексика**, свързана с търговската и банкерска дейност. Нейни компоненти са думи от общокултурната международна лексика, които осъществяват връзката с езици като гръцки, френски, италиански. Отсъствието на стабилност при тяхната употреба в българския език води до паралелното съществуване на няколко езикови варианта за едно и също поня-

тие, най-често отразяващи лексикални съответствия в няколко езика – турски, гръцки, италиански. Често това разнообразие е допълнено от новообразувано съответствие на българска почва. Ето и някои примери: *камбиали, полици, хавалета, менителници*. За това състояние неоспорим е примерът, който предлагат различните наръчници за цялата документация на търговската дейност¹¹. Терминологичната лексика в тях демонстрира динамиката на лексикалното изграждане, като голяма част от конкретни лексикални единици или словосъчетания термини отвеждат към пряка или косвена първооснова в италианския език, което има своето обяснение във факта, че в Италия през XIII и XIV в. се ражда банковото и търговското дело: *борса, мостра, бала, капитал, каса, магазия, тарифа* (Петканов 1979). Основната част от използваните термини е запазена и в съвременното терминообразуване: *натоварително, текуща сметка, годишна сметка, делба, тържище, падеж, срок на платката* (срок на плащане), *ценоразпис*.

Незавършената граматическа адаптация личи в следните случаи:

- словообразователно адаптиране чрез прибавяне на българския суфикс **-ин** срещаме в примери като *агент(ин)* (1, 37), *фабрикант(ин)* (27);
- думата *телеграма* е в м.р., като най-вероятно това се дължи на граматическия род на думата във френския език: *пръвый-тъ ми тилеграммъ* (1);
- думите *депозит, плик* са от ср. р. най-вероятно поради формалния завършек *-о*, който думите имат в италиански: *депозито-то* (57); *плика-та* (77) (форма за мн.ч.) (от ит. *deposito, plico*);
- думи с произношение от чуждия език, от който са заети – *умуры* (27) (мн.ч. от хумор, от фр. *humour*); *нумера-та* (27) (номерата, от ит. *numero*).

Интересен е примерът с образуваната на българска почва сложна дума *пароплув*, която е употребена редовно във всички писма с тази си форма. Тя е налице, с фонетичен вариант *пароплув*, в спомената-

¹¹ Наблюденията ни върху терминологичната лексика в „Диплографията“ на братя Караминкови потвърждават присъствието на италианския език като градивен компонент в лексикалната структура за банковото и търговското дело. Авторите на учебника се опират неведнъж върху италианските лексеми в своите обяснения и търсят най-подходящите смислови съответствия на български за тях. За термина *мѣнителници* (*камбиали*) е посочено: „Мѣнителници ся казвать поясно съ Италианскы рѣчи полици или камбиали, отъ промѣнявамъ, менѣ“.

та „Диплография“ (1850 г.), т.е. само една година след първата ѝ употреба през 1849 г. (Балтова 1972: 89).

Изследваните текстове разкриват етап от възприемането и употребата на чуждата лексика, при което се реализира нейно основно, първоначално значение: *спекулирам* (търгувам); *пиаца* (пазар, борса).

Анализираните писма представят характерната за Възраждането ни **стилова интерференция**, изразяваща се в преплитането между художествения, публицистичния, научнопопулярния, административно-деловия и разговорния стил. Жанровата характеристика на текстовете в съчетание с отсъствието на ясна стилова диференциация предполага и обяснява съвместната употреба на функционално различни езикови компоненти. Ето и пример: *Действието на такива пристигания* (на суров памук, бел. М. К.) *не състои в това че ненадейно се явява много памук в ливърпулското тържище, понеже тука и най-дребният буравител в памучни работи знай точно колко бали памук има на път, но в това че мнозина от тия что внасят или что спекулират памук са голчевци като някои от вашите наречи-търговци, та като не могат да чакат понеже имат нужда от пари, подават както завърнат, та така спадат цените, или ги въздържат да не идат още по-нагоре* (37) (правописът е осъвременен).

Текстологичното, графичното и езиковото сравнение между двата типа текст доказват факта, че те са дело на двама различни автори. Подписът на Евстрати Гешов недвусмислено посочва единия от тях. Езиковите параметри на основната част от текстовете потвърждават, че те са писани от носител на Пловдивския езиков модел, който демонстрира повтарящ се, устойчив набор от лексикални, граматични и изразни средства. Високата езикова подготовка и ерудираността на автора е съчетана с компетентност и индивидуален стил. Всичко това насочва към представител на високообразованата ни възрожденска интелигенция, чийто идиолект е разпознаваем и силно се отграничава от сравнявания друг текст.

Дали е възможно тези текстове да са писани от друг българин, който е помагал в кантората? В своите спомени Ив. Ев. Гешов посочва, че за Манчестър заминават шестима: той с родителите си и семейството на сестра му. Когато описва работата на кантората им там, не посочва име на друг българин (както например прави, когато представя дейността на цариградския им клон). За участието на Ив. Ев. Гешов в делата на кантората имаме сигурни сведения, както бе посочено вече. Изводът, че **писмата са писани от него и в тях той не е**

просто писар, а създател, автор на текста, се налага като непоколебимо обобщение.

Нужни ми бяха неоспорими доказателства. Потърсих ръкописни текстове на двамата, които са с доказано авторство, носещи подписите и на двамата, представящи графическите и езиковите различия между тях. Намерих ги в Българския исторически архив в НБКМ в София. Въпреки че „Гешови“ е най-големият архивен фонд, в него липсват текстове на Ив. Ев. Гешов от периода, в който са писани писмата в Манчестър. Този факт има своето обяснение. След ареста на Ив. Ев. Гешов в Пловдив по време на априлските събития през 1876 г. баща му унищожава целия архив на сина си от страх, че може да го компрометира пред турската власт.

В малкото на брой текстове от и до бащата – Евстрати Гешов, открих доказателството, което търсех. Това, което намерих там – писма на Евстрати Гешов от 1872 г., подписани от него, и писма на Иван Евстр. Гешов до баща му от 1874 г., подписани от него (ф. 272, а.е. 6226, л. 1, л. 4.) бяха текстове, които със своите графически, текстологични и езикови характеристики **неоспоримо доказват авторството на Иван Евстратиев Гешов за всички 80 писма, част от архива в Регионалния исторически музей в Пловдив.**

ЛИТЕРАТУРА

- Балтова 1972:** Балтова, Ю. За думата *параход* и нейните лексикални варианти през Възраждането. // *Български език*, 1972, № 1 – 2, 89 – 91.
- Гешов 1916:** Гешов, Ив. *Спомени из години на борби и победи*. София, 1916.
- Граматика 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език*. София: изд. на БАН, т. 3, 1983.
- Груев 1858:** Груев, Й. *Основа за българска граматика* (фототипно издание). София: Наука и изкуство, 1987.
- Груев 1862:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. Пловдив, 1862.
- Запрянова 1994:** Запрянова, Св. *Възрожденски учебници за търговски знания*. // *Училищната книжнина в България през XIX век*. Пловдив: 1994, 84 – 89.
- Куршумова 2012:** Куршумова, М. Иван Евстратиев Гешов – активен носител и разпространител на Пловдивския езиков модел // *Езикът на времето (Юбилеен сборник, посветен на проф. д.ф.н. Ив. Куцаров)*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 226 – 238.

Петканов 1979: Петканов, Ив. Италиански лексикални заемки в българския език. // *Помагало по българска лексикология*, София: Наука и изкуство, 1979, 239 – 249.

Попов, Танкова 1994: Попов, Р., В. Танкова. *Иван Евстратиев Гешов. Лична кореспонденция*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1994.

Примов 1981: Примов, Ат. Търговско-банкерската къща „Братя Ив. Гешови“ от Пловдив (1828 – 1878). // *Известия на музеите от Южна България*. Пловдив: изд. „Хр. Г. Данов“, 1981, т. 7, 125 – 135.

Стателова 1994: Стателова, Ел. *Иван Евстратиев Гешов или трънливият път на създанието*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1994.